

Original Research

Comparative Analysis of the Legal Nature of the Contract of Gift in Iranian Civil Law and Western Legal Systems

Afroz Gholamzad Kohnesari¹ ، Mohsen Khakzad^{2*}، Mostafa Khazal Vashi³

1 Student of Master’s Degree in Private Law, Department of Law, Ahrar Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

2 Assistant Professor of Public Law, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

3 Faculty Member in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, University of Baghdad, Baghdad, Iraq.

Article ID: ahrar-53273

<p>Received: January 28 ,2025</p> <p>Accepted: September 23 , 2025</p> <p>Available online: September 23 , 2025</p> <p>Keywords: Contract of Gift, Donor, Donee, Delivery (Possession), Revocation of Gift, Comparative Law, French Law, English Law</p> <p>Main Subjects: Civil Law</p>	<p>Abstract Gift, as one of the most important gratuitous institutions in private law, has been regulated with different legal natures and effects in various legal systems. This article, using a descriptive–analytical and comparative approach, examines the legal nature of gift in the legal systems of Iran, France, and England, and seeks to clarify the fundamental similarities and differences of this institution. The findings of the research indicate that in Iranian law, gift is a specific, gratuitous, and proprietary contract rooted in Imami jurisprudence, the realization of which is subject to delivery (possession), and the principle is the revocability of the donor. In contrast, in French law, gift is recognized as a formal and ceremonial legal act that is realized through the execution of an official deed, and the principle is its irrevocability in order to ensure stability and security in transactions. In English law, gift is mainly analyzed as a unilateral legal act (gift) outside the framework of the classical contract, in which the element of actual or constructive delivery of property plays a fundamental role in its realization, and once completed, revocation is generally not possible. The overall conclusion of the article is that the differences in the legal nature of gift in these three systems reflect the structural differences among jurisprudence-based, Romano–Germanic, and common law legal systems. A comparative study of this institution can therefore provide a basis for rethinking the efficiency of the rules governing gifts and for enhancing legal certainty in gratuitous legal relations.</p>
---	---

*Corresponding Author: Mohsen Khakzad

Address: Assistant Professor of Public Law, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

Email: khakzad@guilan.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Gift, as one of the important gratuitous institutions in private law, has long played a significant role in regulating the financial relations of individuals. The gratuitous transfer of property, whether within the framework of family and emotional relationships or with charitable and social purposes, has always been one of the manifestations of individuals' will in determining the fate of their property. For this reason, it has received attention from legislators in most legal systems. In Iranian civil law, which is influenced by Imami jurisprudence, gift is recognized as a specific, proprietary, and gratuitous contract whose realization is subject to delivery (possession), and the principle is the revocability of the donor, except in certain exceptional cases. These characteristics have made gift a particular institution that differs from many Western legal systems. In contrast, in the legal systems of France and England, the institution of donation or gift is analyzed on the basis of different theoretical foundations and structures. In French law, formalities play a fundamental role in the realization of a gift and the principle is its irrevocability, while in English law the actual or constructive delivery of property constitutes the central element in the completion of a gift.

2. Theoretical Framework

The objectives of this research are to clarify the legal nature of the contract of gift in Iranian civil law and to analyze the theoretical foundations of the formation and effects of gift in French and English law. The questions raised in this study include: How is the legal nature of the contract of gift explained in the legal systems of Iran, France, and England? What is the role of delivery (possession), formal requirements, and transfer in the realization of a gift in each of these legal systems? It appears that in Iranian law, the emphasis on delivery and the revocability of the donor arises from the jurisprudential and ethically oriented foundations of this legal system. In French law, however, formal requirements have replaced delivery and play a stabilizing and protective role with respect to the will of the donor. The theoretical framework of this research is based on the functional analysis of legal institutions and the comparison of the roles of intention, formalities, and delivery in the realization of gratuitous transfers. The innovation of this research lies in analyzing delivery, formal requirements, and transfer in different legal systems as functional substitute mechanisms for ensuring certainty and security in transfers, and in examining the possibility of using this approach in reconsidering the rules governing gifts in Iranian law.

3. Methodology

The present research is descriptive-analytical in nature and has been conducted with a comparative approach. Data collection has been carried out through the library method using laws, legal doctrinal sources, and judicial practice, and the analysis of the data has been performed through a comparative method among the legal systems of Iran, France, and England.

4. Results & Discussion

In light of the findings of the research and the comparative analysis of the contract of gift in the legal systems of Iran, France, and England, the following suggestions are proposed in order to enhance stability and legal certainty in the institution of gift in Iranian law. Strengthening the proof of delivery is recommended, considering the importance of delivery as a condition for the realization of a gift in Iranian law. It is suggested that for valuable or sensitive gifts, official registration or the use of electronic mechanisms be provided. This measure would ensure the seriousness of the donor's intention and the certainty of the transfer, and would reduce the likelihood of judicial disputes. Clarifying the possibility of revocation of a gift is also necessary in order to increase the legal stability of the donee. The scope of revocation should be precisely defined and limited. Inspired by the French legal system, the conditions and instances of revocation could be clearly specified and defined legal criteria could be established for judicial decision-making. Furthermore, the application of protective formalities for valuable gifts is recommended. For gifts involving immovable property or property of significant value, the adoption of formal and protective procedures can help ensure the donor's awareness, secure the definitive registration of the transfer, and reduce potential disputes.

5. Conclusions & Suggestions

A clear distinction should be made between the legal nature of the contract of gift and its legal effects, such as the possibility of revocation, in order to prevent misinterpretations. Establishing this distinction increases legal clarity and reduces ambiguities in the implementation of gifts. In addition, benefiting from the experience of Western legal systems can be valuable. A comparative study of French and English law shows that delivery, formal requirements, and transfer function as alternative mechanisms for ensuring certainty in the transfer of property. Iranian law, without departing from its jurisprudential foundations, can enhance legal certainty and the stability of gift transactions through a careful and thoughtful adoption of these experiences. In conclusion, the implementation of the above suggestions, while preserving the jurisprudential and legal foundations of Iranian law, can lead to a reduction in judicial disputes, an increase in the legitimate reliance of the donee, and the creation of an appropriate balance between protecting the donor and ensuring the legal security of the donee.

تحلیل تطبیقی ماهیت حقوقی عقد هبه در حقوق مدنی ایران و نظام های حقوقی غربی

افروز غلام زاد کهنه سری^۱، محسن خاکزاد^{۲*}، مصطفی خزل واشی^۳

۱ دانشجوی کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، موسسه آموزش عالی احرار، رشت، ایران.

۲ استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۳ عضو هیات علمی حقوق جزا و جرم شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم نسانی، دانشگاه بغداد، بغداد، عراق

کد مقاله: ahrar-53273	
تاریخ دریافت:	۷ بهمن ۱۴۰۳
تاریخ پذیرش:	۱ مهر ۱۴۰۴
تاریخ انتشار:	۱ مهر ۱۴۰۴
کلیدواژه ها:	عقد هبه، واهب، متهب، قبض، رجوع از هبه، حقوق تطبیقی، حقوق فرانسه، حقوق انگلستان
موضوعی:	عقد هبه، واهب، متهب، قبض، رجوع از هبه، حقوق تطبیقی، حقوق فرانسه، حقوق انگلستان
چکیده	<p>هبه به عنوان یکی از مهم ترین نهاد های تبرعی در حقوق خصوصی، در نظام های حقوقی مختلف با ماهیت و آثار متفاوتی تنظیم شده است. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی و تطبیقی به بررسی ماهیت حقوقی هبه در حقوق ایران، فرانسه و انگلستان می پردازد و می کوشد تفاوت ها و اشتراک های بنیادین این نهاد را تبیین نماید. یافته های پژوهش نشان می دهد که در حقوق ایران، هبه یک عقد معین، تملیکی و مجانی با ریشه های فقه امامیه است که تحقق آن منوط به قبض بوده و اصل بر قابلیت رجوع واهب است، در مقابل، در حقوق فرانسه هبه به عنوان یک عمل حقوقی تشریفاتی و رسمی شناخته می شود که با تنظیم سند رسمی محقق شده و اصل بر عدم قابلیت رجوع آن به منظور تضمین ثبات و امنیت معاملات است. در حقوق انگلستان نیز هبه عمدتاً به صورت یک عمل حقوقی یک طرفه (Gift) و خارج از چارچوب عقد کلاسیک تحلیل می شود که عنصر تحویل واقعی یا حکمی مال نقش اساسی در تحقق آن دارد و پس از تکمیل، رجوع از آن اصولاً امکان پذیر نیست. نتیجه کلی مقاله آن است که تفاوت در ماهیت حقوقی هبه در این سه نظام، بازتابی از تفاوت های ساختاری میان نظام های حقوقی فقه محور، رومی-ژرمنی و کامن لا بوده و مطالعه تطبیقی آن می تواند مبنایی برای بازاندیشی در کارآمدی قواعد هبه و ارتقای امنیت حقوقی در روابط تبرعی فراهم آورد.</p>
حقوق مدنی	

نویسنده مسئول: محسن خاکزاد

آدرس: استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

ایمیل: khakzad@guilan.ac.ir

۱- مقدمه

هبه به عنوان یکی از نهاد های مهم تبرعی در حقوق خصوصی، از دیرباز نقش قابل توجهی در تنظیم روابط مالی اشخاص ایفا کرده است. انتقال رایگان مال، چه در چارچوب روابط خانوادگی و عاطفی و چه با اهداف خیرخواهانه و اجتماعی، همواره یکی از جلوه های اراده اشخاص در تعیین سرنوشت اموال خود بوده و به همین دلیل، در اغلب نظام های حقوقی مورد توجه قانون گذار قرار گرفته است. در حقوق مدنی ایران که متأثر از فقه امامیه است، هبه به عنوان عقدی معین، تملیکی و مجانی شناخته می شود که تحقق آن منوط به قبض بوده و اصل بر قابلیت رجوع واهب است، مگر در موارد استثنایی. این ویژگی ها، هبه را به نهادی خاص و متفاوت از بسیاری از نظام های حقوقی غربی تبدیل کرده است. در مقابل، در نظام های حقوقی فرانسه و انگلستان، نهاد donation یا gift با مبانی نظری و ساختار متفاوتی تحلیل می شود؛ به گونه ای که در حقوق فرانسه، تشریفات رسمی نقش اساسی در تحقق هبه دارد و اصل بر عدم قابلیت رجوع است و در حقوق انگلستان، تحویل واقعی یا حکمی مال عنصر محوری تحقق هدیه محسوب می شود. مطالعه تطبیقی هبه از چند جهت اهمیت دارد، نخست اینکه هبه در حقوق ایران از جمله عقود است که کاربرد گسترده ای در روابط خانوادگی، وقف، نیکوکاری و حتی معاملات مالی دارد و هر گونه ابهام در مفهوم یا آثار آن می تواند منجر به اختلافات عملی و قضایی گردد. دوم اینکه بررسی تطبیقی ماهیت حقوقی هبه با نظام های پیشرفته حقوقی غربی می تواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف مقررات موجود کمک کند و زمینه ساز اصلاحات حقوقی، افزایش امنیت معاملاتی و کاهش دعاوی گردد. سوم اینکه بررسی تطبیقی، امکان واکاوی مبانی نظری متفاوت درباره ماهیت انتقال رایگان مال، نقش اراده، جایگاه قبض، ماهیت ایجاب و قبول در عقود غیر معوض و سیاست های حقوقی پشت هر یک از این رویکردها را فراهم می کند. از سوی دیگر، نظام های حقوقی غربی به ویژه در دو قرن اخیر تحولاتی را تجربه کرده اند که در حقوق ایران کمتر مورد بحث قرار گرفته است؛ تحولاتی مانند تأکید بر اراده گرای نوین، کارکرد گرای حقوقی، حمایت از اشخاص در برابر سوء استفاده مالی و تسهیل انتقالات اموال در بسترهای مدرن اقتصادی. این تحولات نه تنها نهاد هدیه را دستخوش تغییر کرده، بلکه در برخی موارد مرز های آن را با نهاد هایی چون وعده تملیک، قرارداد های غیر معوض و اعمال دو طرفه محض تغییر داده است. مقایسه این تحولات با وضعیت موجود در حقوق مدنی ایران می تواند راهگشای تحلیل های نو و بازاندیشی در قواعد سنتی باشد. بر این اساس، مقاله حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و تطبیقی، به بررسی ماهیت حقوقی عقد هبه در حقوق مدنی ایران و مقایسه آن با نظام های حقوقی فرانسه و انگلستان می پردازد. سؤال اصلی پژوهش آن است که ماهیت حقوقی هبه در هر یک از این نظام ها چگونه تبیین می شود و تفاوت ها و شباهت های اساسی آن ها در تحقق، آثار و امکان رجوع از هبه چیست. در این راستا، ابتدا مفهوم و ارکان عقد هبه در حقوق ایران بررسی می شود، سپس ساختار و ویژگی های هبه در حقوق فرانسه و انگلستان مورد تحلیل قرار گرفته و در نهایت، نتایج حاصل از مقایسه این نظام ها ارائه خواهد شد. عقد هبه به عنوان یکی از مهم ترین نهاد های انتقال رایگان مالکیت، در نظام های حقوقی مختلف با ساز و کارها و آثار متفاوتی تنظیم شده است. در حقوق مدنی ایران، هبه عقدی معین، تملیکی و مجانی است که تحقق آن منوط به قبض بوده و اصل بر قابلیت رجوع واهب از آن قرار دارد؛ در حالی که در حقوق فرانسه، تشریفات رسمی جایگزین قبض شده و هبه اصولاً غیر قابل رجوع تلقی می شود و در حقوق انگلستان نیز تحقق Gift مبتنی بر قصد روشن و

تحويل واقعی یا حکمی مال است و پس از تکمیل انتقال، رجوع از آن امکان پذیر نیست. چالش حقوقی اساسی در این میان آن است که تأکید حقوق ایران بر قبض و قابلیت رجوع واهب، در مقایسه با نظام های حقوقی فرانسه و انگلستان، تا چه حد با اقتضائات ثبات و امنیت حقوقی معاملات تبری سازگار است. به عبارت دیگر، پرسش اصلی این است که ساختار کنونی عقد هبه در حقوق ایران، که به طور هم زمان بر عینی بودن عقد و امکان رجوع واهب تأکید دارد، ممکنه موجب تزلزل اعتماد مشروع متهب و افزایش دعاوی ناشی از اختلاف در تحقق یا رجوع از هبه شده باشد؟ این چالش در عمل، به ویژه در روابط خانوادگی و انتقالات غیر معوض اموال، خود را به صورت اختلاف در احرار وقوع قبض، تعیین زمان انتقال مالکیت، تشخیص امکان یا عدم امکان رجوع و تعارض منافع میان واهب، متهب و وراث واهب نشان می دهد. رویه قضایی نیز در مواردی با دشواری در تفکیک میان «ماهیت حقوقی عقد هبه» و «آثار حقوقی آن پس از تحقق» مواجه شده است. در مقابل، نظام های حقوقی فرانسه و انگلستان با اتخاذ سازوکارهایی نظیر تشریفات رسمی یا تأکید بر تحويل واقعی مال، تلاش کرده اند از طریق تضمین جدیت اراده و قطعیت انتقال، تعادل مؤثرتری میان حمایت از واهب و تأمین امنیت حقوقی متهب برقرار سازند. با این حال، این نظامها نیز هر یک بر مبانی نظری خاصی استوارند که قابل انتقال کامل به حقوق ایران نیست. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که قبض، تشریفات رسمی و تحويل مال چگونه به عنوان ابزار های کارکردی متفاوت، نقش مشترکی در تضمین قطعیت انتقالات تبری ایفا می کنند. از اهداف پژوهش تبیین ماهیت حقوقی عقد هبه در حقوق مدنی ایران و تحلیل مبانی نظری تحقق و آثار هبه در حقوق فرانسه و انگلستان و سوال هایی که مطرح می شود به این صورت است که ماهیت حقوقی عقد هبه در حقوق ایران، فرانسه و انگلستان چگونه تبیین می شود؟ و نقش قبض، تشریفات رسمی و تحويل در تحقق عقد هبه در هر یک از این نظامها چیست؟ به نظر می رسد که حقوق ایران، تأکید بر قبض و قابلیت رجوع واهب ناشی از مبانی فقهی و اخلاق محور این نظام حقوقی است. و در حقوق فرانسه، تشریفات رسمی جایگزین قبض شده و نقش تثبیت کننده و حمایتی از اراده واهب دارد. چارچوب نظری پژوهش مبتنی بر تحلیل کارکردی نهادهای حقوقی و مقایسه جایگاه اراده، تشریفات و تحويل در تحقق انتقالات تبری است. نوآوری پژوهش در آن است که قبض، تشریفات رسمی و تحويل در نظام های مختلف به عنوان ابزارهای کارکردی جایگزین برای تضمین قطعیت و امنیت انتقال تحلیل شده و امکان بهره گیری از این رویکرد در بازاندیشی قواعد هبه در حقوق ایران بررسی می شود. پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی انجام شده است، گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه ای و با استفاده از قوانین، منابع دکتربین حقوقی و رویه قضایی صورت گرفته و تحلیل داده ها به شیوه مقایسه ای میان نظام های حقوقی ایران، فرانسه و انگلستان انجام شده است.

۲- پیشینه

در حقوق ایران، نهاد هبه عمدتاً در قالب کتب حقوق مدنی و به صورت توصیفی مورد بررسی قرار گرفته است. دکتر ناصر کاتوزیان در اثر خود «عقود معین (عطایا)» به تبیین مفهوم، ارکان و آثار عقد هبه پرداخته و با تأکید بر ریشه های فقهی آن، قبض را شرط تحقق عقد دانسته و قابلیت رجوع واهب را به عنوان ویژگی متمایز هبه در حقوق ایران تحلیل کرده است. با این حال، بررسی ایشان عمدتاً ناظر به حقوق داخلی بوده و رویکرد تطبیقی در آن کمتر دیده می شود.

دکتر سید حسین صفایی نیز در آثار خود، هبه را به عنوان یکی از عقود تملیکی و مجانی معرفی کرده و ضمن تحلیل شرایط صحت و موارد عدم امکان رجوع، به نقش اراده و آثار حقوقی هبه در روابط خانوادگی پرداخته است. رویکرد ایشان بیشتر آموزشی و توصیفی است و به تحلیل تطبیقی یا کارکردی این نهاد کمتر توجه شده است.

برخی مقالات پژوهشی داخلی نیز به بررسی رجوع از هبه پرداخته‌اند، از جمله مقاله تقی زاده و یوری با عنوان «بررسی تطبیقی رجوع از هبه در حقوق ایران و پیش‌نویس قانون مدنی اتحادیه اروپا» که تمرکز اصلی آن بر امکان رجوع از هبه و حمایت از ثبات معاملات است. هرچند این پژوهش گامی در جهت تطبیق برداشته، اما ماهیت حقوقی هبه و نقش قبض و تشریفات در تحقق آن را به صورت مستقل و نظام مند تحلیل نکرده است.

در مجموع، پیشینه داخلی نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام‌شده عمدتاً بر شرح قواعد قانونی و فقهی هبه متمرکز بوده و بررسی تطبیقی ماهیت حقوقی هبه با نظام‌های حقوقی غربی، به‌ویژه از منظر نقش قبض، تشریفات و تحویل، کمتر به‌صورت منسجم مورد توجه قرار گرفته است.

در حقوق فرانسه، نهاد Donation به‌طور گسترده در قالب آثار دکترین حقوق مدنی مورد بررسی قرار گرفته است. نویسندگان حقوقی فرانسوی، هبه را ذیل عنوان کلی Libéralités تحلیل کرده و بر نقش تشریفات رسمی و تنظیم

سند نزد دفتر اسناد رسمی به‌عنوان ابزار حمایتی از اراده واهب و تضمین ثبات معاملات تأکید کرده‌اند. در این آثار، هبه به‌عنوان یک عمل حقوقی لازم و اصولاً غیرقابل رجوع معرفی شده است و استثنائات رجوع، مانند ناسپاسی موهوب له، به‌صورت محدود تحلیل می‌شود.

در نظام حقوقی انگلستان، مفهوم Gift در آثار کلاسیک کامن لا و به‌ویژه در کتب حقوق اموال مانند اثر Megarry & Wade مورد بررسی قرار گرفته است. در این نظام، تمرکز اصلی پژوهش‌ها بر عناصر قصد (Intent) تحویل (Delivery) و پذیرش (Acceptance) است و غالباً به‌عنوان یک عمل حقوقی یک طرفه تحلیل می‌شود. پژوهش‌های انگلیسی کمتر به مقایسه Gift با نهاد های مشابه در نظام های رومی-ژرمنی پرداخته و بیشتر بر تحلیل رویه قضایی و سوابق قضایی (Precedents) متمرکز بوده‌اند.

در برخی مطالعات تطبیقی اروپایی، به‌ویژه در چارچوب پروژه های هماهنگ‌سازی حقوق خصوصی، به مقایسه نهاد های تبرعی در نظام های مختلف پرداخته شده است. این پژوهش‌ها غالباً بر نقش امنیت حقوقی، حمایت از اشخاص در برابر تصمیمات شتاب زده و کارکرد اقتصادی انتقالات بلا عوض تمرکز دارند، اما تحلیل تفصیلی جایگاه قبض در حقوق اسلامی و مقایسه آن با تشریفات رسمی در حقوق فرانسه و تحویل در حقوق انگلستان کمتر به صورت عمیق انجام شده است.

با توجه به پیشینه داخلی و خارجی، می‌توان گفت که اگرچه هر یک از نظام های حقوقی ایران، فرانسه و انگلستان به‌صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته‌اند، اما تحلیل تطبیقی ماهیت حقوقی عقد هبه با تمرکز بر نقش قبض، تشریفات و تحویل به عنوان عناصر کارکردی جایگزین، کمتر به‌صورت منسجم انجام شده است. پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد تطبیقی و تحلیلی، می‌کوشد این خلأ را پوشش داده و ضمن

مقایسه مبانی نظری این نهاد در سه نظام حقوقی، زمینه ای برای باز اندیشی در قواعد هبه و ارتقای امنیت حقوقی آن در حقوق ایران فراهم آورد.

۳- شرایط هبه در حقوق ایران

۳-۱- مفهوم عقد هبه

- عقد هبه یکی از عقود معین است که قانون مدنی به طور خاص آن را تنظیم کرده است. مطابق ماده ۷۹۵ قانون مدنی: «هبه عقدی است که به موجب آن یک نفر مالی را مجاناً به دیگری تملیک می کند.» بنابراین، عناصر اصلی هبه عبارت‌اند از: ۱- تملیک مال (انتقال مالکیت) ۲- رایگان بودن (بلا عوض بودن) ۳- وجود دو طرف یعنی واهب: کسی که مال را می بخشد و متهب یعنی کسی که مال به او بخشیده می شود.

۳-۲- جایگاه عقد هبه در نظام حقوقی ایران

عقد هبه در نظام حقوقی ایران دارای جایگاه مهمی است؛ چرا که از عقود معین و منصوص در قانون مدنی (مواد ۷۹۵ تا ۸۰۷) می باشد، همچنین از عقود تملیکی است، یعنی مالکیت را به متهب منتقل می نماید و در زمره عقود مجانی می باشد و نیز از عقود جایزاست، یعنی واهب اصولاً می تواند آن را فسخ (یعنی رجوع) نماید، مگر در موارد استثنایی که متعاقباً بیان خواهد شد. (صفایی؛ ۱۳۸۹: ص ۱۲۰)

۳-۳- آثار شرط عوض در عقد هبه در نظام حقوقی ایران

الف) قانون گذار در ماده ۸۰۱ ق.م از عبارت «هبه معوض» استفاده کرده است؛ درحالی که بهتر بود از عبارت «هبه با شرط عوض» استفاده می کرد، چراکه با درج شرط عوض در عقد هبه، هبه به طور کلی و از اساس، تبدیل به یک عقد معوض نمی شود و احکام عقود معوض، مانند خیار غبن یا حق حبس بر آن مترتب نیست.

ب) اگر قبل از تسلیم، موضوع شرط عوض تلف شود، موجب انفساخ هبه نیست، زیرا این شرط، جزء عوضین نیست که تلف آن موجب انفساخ عقد شود، بلکه نهایتاً به خاطر تلف شدن موضوع شرط، مشروط له می تواند هبه را فسخ کند.

ج) با درج شرط عوض، حق حبس در هبه راه ندارد، زیرا هبه عقد عینی است و تا موضوع عقد تسلیم نشود، عقدی منعقد نشده است همچنین با درج شرط عوض، خیار غبن در هبه ایجاد نمی شود، زیرا این خیار برای عقود معوض است و شرط عوض، جنبه تبعی و فرعی دارد و عقد را به کلی، معوض نمی کند.

۳-۴- اوصاف عین موهوبه در حقوق ایران

کلیه اعیان (عین معین، کلی در معین و کلی فی الذمه)، منافع و دیون می توانند به عنوان مال موهوبه واقع شوند. استفاده از عبارت «عین موهوبه» نباید ما را به این اشتباه بیندازد که موضوع هبه لزوماً عین است؛ بلکه می تواند شامل منفعت، دین و برخی حقوق مالی نیز باشد؛ بدین نحو که:

۱- مال موهوبه ممکن است عین باشد (عین معین، کلی در معین یا کلی فی الذمه).

۲- مال موهوبه ممکن است منافع باشد.

۳- حق شفعه به صورت ارادی قابل انتقال نیست؛ بنابراین این حق قابل بخشیدن و هبه کردن نیست، نه تنها حق شفعه، قابل هبه کردن نیست، بلکه طبق نظر دکتر کاتوزیان، سایر حقوق عینی به جز حق مالکیت نیز قابل هبه کردن نیست؛ (کاتوزیان؛ ۱۳۹۰: ص ۷۲) بنابراین اگر شخصی سایر حقوق عینی، مانند حق تجعیر، انتفاع یا ارتفاق را به دیگری ببخشد، تابع احکام عقد هبه نیست؛ بلکه یک عقد نامعین و تابع ماده ۱۰ قانون مدنی است.

-در بند ۲ ماده ۸۰۳ ق.م هبه با شرط عوض، هبه معوض نامیده شده است؛ درحالیکه شرط عوض موجب تغییر در ماهیت هبه نشده و هبه را از یک عقد بلاعوض به یک عقد معوض با اوصاف خاص عقود معوض تبدیل نمی کند.

سوالی که در اینجا به ذهن می رسد آن است که با توجه به عینی بودن عقد هبه و لزوم تحقق قبض برای انعقاد آن، اگر بعد از انشای ایجاب و قبول عقد هبه و قبل از قبض عین موهوبه، یکی از طرفین، فوت نماید یا محجور شود، تکلیف چیست؟ در این خصوص باید توجه داشت که:

در صورت فوت هر یک از طرفین در این فاصله، عقد هبه منعقد نمی شود و ایجاب و قبول زائل می شود. درخصوص جنون نیز چنین است؛ یعنی در صورت مجنون شدن هریک از طرفین در این فاصله، عقد هبه منعقد نمی شود و ایجاب و قبول زائل می شود، زیرا ایجاب یا قبول هبه توسط شخصی صورت گرفته، که درحال حاضر و در حالی که هنوز قبض و اقباض رخ نداده، مسلوب الاراده و فاقد قصد انشا است. (توکلی؛ ۱۳۹۹: ص ۴۱۵)

در صورت سفیه شدن واهب در این فاصله، عقد هبه باطل است، زیرا هبه برای واهب صرفاً مضر است و از همین رو قیّم او نمی تواند مال را به قبض دهند و در صورت سفیه شدن متهب در این فاصله، چون عقد هبه برای او صرفاً نافع است، به قوّت خود باقی است و قبض توسط قیّم او صورت می گیرد. (قانون مدنی؛ ۱۳۰۷: ماده ۷۹۹)

هبه از نظر فسخ پذیری خاص است، یعنی نه جائز است به معنای مصطلح فقهی و نه لازم به معنای عقود لازم.

۴- شرایط هبه در حقوق فرانسه

۴-۱- مفهوم و جایگاه عقد هبه در قانون فرانسه

- عقد هبه (Donation) در نظام حقوقی فرانسه همانند عقد هبه در نظام حقوقی ایران از عقود معین است.
- در قانون مدنی فرانسه عقد هبه تحت عنوان *Libéralités* اعمال تبرعی تنظیم شده است.
- هبه در حقوق فرانسه یک عقد تشریفاتی (Formal Contract) محسوب می شود و به بطور معمول تنظیم سند رسمی (Acte notarié) برای صحت عقد هبه منعده ضروری می باشد. (Code civil/1804/art)
- عنصر بنیادین هبه در حقوق فرانسه ایجاب مبتنی بر قصد انشا + قبول موهوب له است.

۴-۲- شرایط تحقق عقد هبه در نظام حقوقی فرانسه

- در نظام حقوقی فرانسه همانند حقوق ایران، وجود رضایت طرفین (ایجاب و قبول) در انعقاد عقد هبه لازم است.
- در حقوق فرانسه تنظیم سند رسمی توسط *Notaire* از اهمیت بالایی برخوردار می باشد.
- دیده شده که برخی هبه را عقدی جایز دانسته اند، اما این سخن صحیح نیست، زیرا برخلاف سایر عقود جایز، فوت یا حجر طرفین، موجب انفساخ هبه نیست و متهب نمی تواند هبه را فسخ کند و فقط واهب در شرایط خاصی حق رجوع از هبه را دارد..
- اهلیت طرفین نه تنها در عقد هبه در سایر عقود نیز از اهمیت بالایی برخوردار است، این موضوع در نظام حقوقی ایران و سایر نظام های حقوقی غرب حائز اهمیت است.
- موضوع عقد هبه (یعنی عین موهوبه) می بایست قابلیت تملیک داشته باشد تا متهب بتواند از آن بهره برداری نماید.
- عدم معارضه با قانون.

۴-۳- بار اثبات وقوع عقد هبه در محاکم فرانسه

در حقوق فرانسه، اصل کلی این است که بار اثبات وقوع عقد هبه (donation) بر عهده کسی است که به وجود هبه استناد می کند (معمولاً متهب).

الف) اصل کلی بار اثبات: بر اساس ماده ۱۳۵۳ قانون مدنی فرانسه؛ «کسی که ادعای حقی می کند باید آن را ثابت کند.» بنابراین، اگر شخصی مدعی شود مالی به موجب عقد هبه به او منتقل شده است، او مکلف به اثبات وقوع و صحت هبه است. اگر واهب یا ورثه او وجود هبه را انکار کنند، این بار از دوش مدعی برداشته نمی شود. این موضوع در قانون ایران نیز حاکم است. (code civil:1804:1353)

ب) شرایط شکلی هبه و اثر آن بر اثبات: در حقوق فرانسه، هبه اصولاً عقدی تشریفاتی است؛ مطابق ماده ۹۳۱ قانون مدنی فرانسه، هبه باید به صورت سند رسمی (acte authentique) نزد سردفتر تنظیم شود، در غیر این صورت باطل است. در نتیجه: اثبات هبه در قانون مدنی فرانسه، اصولاً فقط با سند رسمی ممکن است و شهادت شهود یا امارات، به تنهایی، برای اثبات وقوع عقد هبه کافی نیست.

ج) استثنائات مهم: هبه دستی (Donation manuell): در مورد هبه دستی (انتقال فوری مال منقول از طریق قبض و اقباض): ۱- تنظیم سند رسمی الزامی نیست. ۲- اما اثبات قبض و قصد تبرع بر عهده مدعی هبه است.

۴-۴- اختلاف با ورثه واهب در محاکم فرانسه

در دعای میان متهب و وراث واهب، دادگاهها سخت گیری بیشتری در اثبات هبه دارند، زیرا هبه ممکن است موجب نقض حقوق وراث اجباری (héritiers réservataires) شود.

در نتیجه در محاکم فرانسه:

- ✓ بار اثبات وقوع عقد هبه بر عهده مدعی هبه است.
- ✓ عقد هبه اصولاً فقط با سند رسمی قابل اثبات است.
- ✓ در هبه دستی، قبض و قصد تبرع باید ثابت شود.
- ✓ در صورت تردید، دادگاه به نفع عدم وقوع هبه رأی می دهد.

۴-۵- ماهیت حقوقی عقد هبه در منظر حقوق فرانسه

عقد هبه عقدی لازم التشریفات و قائم بر اراده طرفین همراه با حمایت قانونی است.

هبه یک عقد یک جانبه العوض است (تبرعی، بدون عوض).

در عین حال عقدی لازم است: پس از تحقق قابل رجوع نیست مگر در موارد استثنایی.
عنصر تشریفات نقش اثباتی و حفاظتی دارد (حمایت از واهب در برابر تصمیمات عجولانه).

۴-۶- رجوع از عقد هبه در نظام حقوقی فرانسه

هبه از عقود لازم است: رجوع اصولاً ممنوع اما این اصل دارای استثنائاتی می باشد: ۱- ناسپاسی شدید موهوب له. ۲- عدم انجام شروط معلق یا تعهدات مندرج در سند. ۳- پیدایش فرزند جدید برای واهب تحت شرایط خاص.

۵- شرایط هبه در حقوق انگلیس

۵-۱- ماهیت عقد هبه در حقوق نظام حقوقی انگلیس

-عقد هبه یا همان gift یک نهاد حقوقی است ولی مانند فرانسه عقد تشریفاتی نیست.

-حقوق کامن لا بیشتر بر قواعد دادرسی و اصول Equity استوار است.

-برای تحقق عقد هبه (Gift) سه عنصر لازم است: ۱- (Intent) قصد روشن برای اعطای هدیه ۲- (Delivery) تسلیم یا انتقال نمادین / ساختگی (Constructive or Symbolic Delivery) ۳- (Acceptance) پذیرش موهوب له (فرضی)

_ همانطوری که در مقاله بیان شد انعقاد عقد هبه در حقوق انگلیس، نیازی به فرم تشریفاتی خاصی ندارد، مگر در هبه‌های خاص مثل Gift of land که نیازمند تشریفات انتقال مالکیت ملکی است و این تشریفات بدین گونه است که انتقال مال چه بصورت عقد بیع و چه بصورت عقد هبه باید به وسیله یک سند رسمی (deed) صورت می گیرد. بنابراین در حقوق انگلیس هبه زمین تنها با یک سند رسمی معتبر است و صرف نیت (intent) یا تحویل کلید و در اختیار قراردادن ملک، برای انتقال کافی نیست. (Megarry & wade/2019)

۵-۲- Deed (یک سند رسمی باید شرایط ذیل را داشته باشد)

۱- کتبی باشد. ۲- امضاء شده باشد. ۳- اعلام کند که بصورت داوطلبانه و بدون عوض انتقال انجام شود. ۴- توسط شاهد امضاء شود.

۵-۳- در نتیجه در نظام حقوقی انگلیس

• عقد هبه یا Gift پس از تحقق کامل و انتقال مالکیت غیرقابل رجوع است، اما در صورتیکه عقد هبه بصورت ناقص انجام شده یا Intent ثابت نشود، Gift اساساً محقق نشده و قابل ادعا نیست، همچنین صرف وعده به انعقاد عقد هبه فیما بین طرفین به منزله انعقاد عقد هبه نیست.

در انگلیس:

• دادگاه ها به سوابق قضایی (Precedents) استناد می کنند.

• تحقق delivery و intent معمولاً محل اختلاف است.

• Gift در قالب Trust نیز تحلیل پذیر است (خصوصاً در اموال ارزشمند).

حال در این مقاله می خواهیم به شباهت ها و تفاوت های عقد هبه در نظام حقوقی ایران و کشورهای فرانسه و انگلیس پردازیم.

۶- شباهت ها و تفاوت ها

در هر سه کشور مورد بحث ما، عقد هبه ماهیتی تبرعی داشته و باید بلاعوض باشد. همچنین وجود قصد واقعی واهب در انعقاد عقد هبه ضروری است. علاوه بر این، تحقق عقد هبه منوط به ایجاب از سوی واهب و قبول از جانب متهد است. در نهایت، پس از انتقال قطعی مالکیت، اصل بر غیرقابل رجوع بودن هبه است.

در حقوق ایران، هبه به عنوان یک عقد معین، تملیکی و مجانی شناخته می شود که ریشه در فقه دارد. انتقال مالکیت در این عقد منوط به قبض است و هر چند عقد هبه اصولاً رضایی محسوب می شود، قبض در تحقق آثار آن نقش تشریفاتی دارد. همچنین اصل بر قابلیت رجوع واهب است، هر چند در مواردی مانند هبه به خویشاوندان، تلف عین موهوبه یا معوض بودن هبه، رجوع امکان پذیر نیست. علاوه بر این، هبه می تواند به صورت معوض یا غیرمعوض واقع شود و در هبه معوض، پس از قبض معوض، رجوع از هبه ممکن نخواهد بود.

در حقوق فرانسه، عقد هبه ماهیتی تشریفاتی و رسمی دارد و ریشه آن در نظام حقوقی روم-ژرمنی است. در این نظام، قبض به معنای فقهی آن شرط تحقق هبه محسوب نمی شود و تنظیم و امضای سند رسمی جایگزین قبض تلقی می گردد. اصل بر غیرقابل رجوع بودن هبه است و تنها در موارد استثنایی مانند ناسپاسی شدید متهد یا تولد فرزند برای واهب امکان رجوع وجود دارد. همچنین هبه ذاتاً رایگان است و اگر عوض قابل توجهی در آن وجود داشته باشد، ممکن است ماهیت حقوقی عقد تغییر کند. به طور کلی، نظام حقوقی فرانسه در زمینه هبه ساختاری رسمی، سخت گیرانه و مبتنی بر حمایت از ثبات معاملات دارد.

در حقوق انگلستان، هبه تحت عنوان Gift مطرح می شود و برخلاف نظام های حقوقی قاره ای، معمولاً به عنوان عقد به معنای کلاسیک آن تحلیل نمی شود، بلکه بیشتر یک عمل حقوقی یک طرفه در چارچوب کامن لا محسوب می گردد. در این نظام، تحویل مال نقش اساسی در تحقق هبه دارد و این نهاد اصولاً غیر تشریفاتی و مبتنی بر تحویل است. همچنین هبه باید کاملاً بلاعوض باشد و پس از تحقق کامل آن، رجوع از هبه جز در موارد استثنایی امکان پذیر نخواهد بود. ۱۵- نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین ماهیت حقوقی عقد هبه و تحلیل تطبیقی آن در حقوق ایران، فرانسه و انگلستان انجام شد و نشان داد که هر چند این نهاد در هر سه نظام به انتقال رایگان مالکیت مربوط می شود، اما مبانی نظری، شرایط تحقق و آثار حقوقی آن به طور بنیادین

متفاوت است. این تفاوت‌ها صرفاً شکلی یا اصطلاحی نیست، بلکه بازتابی از رویکرد هر نظام حقوقی نسبت به نقش اراده، تشریفات و ثبات روابط حقوقی است.

یافته نخست پژوهش آن است که در حقوق ایران، هبه نهادی فقه‌محور و مبتنی بر ملاحظات اخلاقی و اجتماعی است که قبض را به‌عنوان شرط تحقق عقد و قابلیت رجوع واهب را به‌عنوان اصل حاکم پذیرفته است. این ساختار، اگرچه انعطاف‌پذیری قابل توجهی در حمایت از واهب ایجاد می‌کند، اما در عمل می‌تواند موجب تزلزل امنیت حقوقی متهب و افزایش دعاوی مرتبط با رجوع از هبه شود. بدین ترتیب، هبه در حقوق ایران نهادی کمتر تثبیت‌شده و وابسته به تحولات پس از انعقاد عقد باقی می‌ماند.

یافته دوم نشان می‌دهد که در حقوق فرانسه، تشریفات رسمی و تنظیم سند نزد دفتر اسناد رسمی، کارکردی فراتر از یک الزام شکلی دارد و به مثابه جایگزینی کارکردی برای قبض عمل می‌کند. این تشریفات، با تضمین آگاهی و تأمل واهب و ثبت قطعی انتقال، اصل عدم قابلیت رجوع هبه را توجیه کرده و نقش مهمی در تأمین ثبات و امنیت معاملات ایفا می‌کند. از این منظر، هبه در حقوق فرانسه نهادی پایدار و قطعی تلقی می‌شود که مداخلات پسینی در آن به موارد استثنایی محدود شده است.

یافته سوم پژوهش بیانگر آن است که در حقوق انگلستان، برخلاف نظام های رومی-ژرمنی، هبه عمدتاً در قالب یک عمل حقوقی یک‌طرفه (Gift) و خارج از مفهوم کلاسیک عقد تحلیل می‌شود. در این نظام، تحویل واقعی یا حکمی مال عنصر محوری تحقق هبه است و نقش اصلی را در قطعیت انتقال ایفا می‌کند. بدین ترتیب، امنیت حقوقی نه از طریق تشریفات رسمی، بلکه از رهگذر تحقق عینی انتقال و اتکای متهب به آن تأمین می‌شود.

مقایسه تطبیقی این سه نظام نشان می‌دهد که قبض در حقوق ایران، تشریفات رسمی در حقوق فرانسه و تحویل در حقوق انگلستان، علی‌رغم تفاوت های ظاهری، کارکردی مشترک دارند و آن تضمین جدیت اراده و قطعیت انتقال است. تفاوت در ابزار تحقق این کارکرد، ناشی از تفاوت های ساختاری و مبنایی میان نظام های فقه‌محور، رومی-ژرمنی و کامن‌لا است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان پیشنهاد کرد که حقوق ایران، بدون عدول از مبانی فقهی، می‌تواند با تقویت نقش ادله اثباتی، شفاف‌سازی حدود رجوع از هبه و تمایز دقیق‌تر میان «ماهیت حقوقی» و «آثار حقوقی» هبه، از تجربه نظام‌های حقوقی فرانسه و انگلستان در جهت افزایش ثبات و امنیت حقوقی انتقالات تبرعی بهره‌مند شود. چنین بازاندیشی می‌تواند ضمن کاهش اختلافات قضایی، تعادل مناسب‌تری میان حمایت از واهب و اعتماد مشروع متهب ایجاد کند.

۷- نتیجه گیری

با توجه به یافته‌های پژوهش و تحلیل تطبیقی عقد هبه در حقوق ایران، فرانسه و انگلستان، پیشنهادات زیر برای ارتقای ثبات و امنیت حقوقی هبه در حقوق ایران ارائه می‌شود: ۱- تقویت اثبات قبض: با توجه به اهمیت قبض به‌عنوان شرط تحقق هبه در حقوق ایران، پیشنهاد می‌شود برای هبه‌های ارزشمند یا حساس، ثبت رسمی یا بهره‌گیری از راهکارهای الکترونیکی پیش‌بینی شود، این اقدام موجب تضمین جدیت اراده واهب و قطعیت انتقال می‌گردد و احتمال بروز اختلافات قضایی کاهش می‌یابد. ۲- شفاف‌سازی امکان رجوع از هبه: به‌منظور افزایش ثبات حقوقی متهب، محدوده رجوع از هبه باید به‌صورت دقیق و محدود مشخص شود. می‌توان با الهام از نظام حقوقی فرانسه، شرایط و مصادیق رجوع را روشن کرده و معیارهای حقوقی مشخصی برای تصمیم‌گیری قضایی ارائه نمود. ۳- اعمال تشریفات حمایتی برای هبه‌های ارزشمند: برای هبه‌های اموال غیرمنقول یا دارای ارزش بالا، اعمال تشریفات رسمی و حمایتی توصیه می‌شود. این اقدام به تضمین آگاهی واهب، ثبت قطعی انتقال و کاهش اختلافات احتمالی کمک می‌کند. ۴- تفکیک ماهیت عقد و آثار حقوقی آن: برای جلوگیری از برداشت‌های نادرست، بین «ماهیت حقوقی عقد هبه» و «آثار حقوقی آن» مانند قابلیت رجوع، تمایز روشنی ایجاد شود. این تمایز موجب افزایش شفافیت حقوقی و کاهش ابهامات در اجرای هبه می‌گردد. ۵- بهره‌گیری از تجربه نظام‌های حقوقی غربی: مطالعه تطبیقی تجربه حقوق فرانسه و انگلستان نشان می‌دهد که قبض، تشریفات رسمی و تحویل عناصر کارکردی جایگزین برای تضمین قطعیت انتقال هستند. حقوق ایران می‌تواند بدون عدول از مبانی فقهی، با اقتباس هوشمندانه از این تجارب، امنیت حقوقی و ثبات معاملات هبه را ارتقا دهد. جمع‌بندی، پیاده‌سازی پیشنهادات فوق، ضمن حفظ مبانی فقهی و حقوقی ایران، می‌تواند به کاهش اختلافات قضایی، افزایش اعتماد مشروع متهب و ایجاد تعادل مناسب میان حمایت از واهب و امنیت حقوقی متهب منجر شود.

References

1. Andenas, M., & Fairgrieve, D. (2015). Courts and comparative law. New York, United States of America: Oxford University Press.
2. Assis, J. de S. (2016). The law of donation and the market: Scottish, Portuguese and French perspectives. Scotland: University of Glasgow.
3. Bar, C. V., & Clive, E. (2009). Principles, definitions and model rules of European civil private law. Munich, Germany: European Law Publishers.
4. Emami, H. (2014). Civil law (Vol. 2). Tehran: Eslamiyeh Publications. **[In Persian]**
5. Helli, A. (1993). Mukhtalaf al-Shia fi ahkam al-sharia (Vol. 2). Qom: Islamic Publishing Institute. **[In Persian]**
6. Iran Civil Code. (1928). **[In Persian]**
7. Jafari Langroudi, M. (2013). Annotation of the civil code. Tehran: Ganj Danesh Publications. **[In Persian]**
8. Katoozian, N. (2011). The civil code in the current legal order. Tehran: Mizan Publishing. **[In Persian]**
9. Keshavarzi, M. (2015). Similarities and differences between the civil law of Iran and France (1st ed.). Tehran: Majd Publishing. **[In Persian]**
10. Mohammadi Moghaddam, P. (2003). Exempt property from debt. Journal of the Bar Association, Winter Issue, No. 191. **[In Persian]**
11. Sadeghi Moghaddam, M. (2012). Change in contractual conditions. Tehran: Mizan Publishing. **[In Persian]**

12. Safaei, H. (2010). Civil law: Persons and property. Tehran: Mizan Publishing. **[In Persian]**
13. Shoarian, A. (2010). Principles of European contract law and Iranian law. Tabriz: Forouzeh Publishing. **[In Persian]**
14. Soghaei, H. (2008). General rules of contracts (Vol. 2). Tehran: Mizan Publishing. **[In Persian]**
15. Tahanzadeh, H. (2004). Revocation of gift and irrevocable gifts in Iranian law with a comparative study in Egyptian law (Master's thesis). Tehran: Imam Sadiq University. **[In Persian]**
16. Taghizadeh, A., & Yavari, S. (n.d.). A comparative study of revocation of gift in Iranian law and the draft civil code of the European Union. **[In Persian]**
17. Tavakkoli, M. (2020). Collection of civil law. Tehran: Maktoub Publishing. **[In Persian]**